

Prądnik. Prace Muz. Szafera	22	109–114	2012
-----------------------------	----	---------	------

URSZULA BIJAK¹, MARIUSZ RUTKOWSKI²

¹Institut Języka Polskiego PAN, al. Mickiewicza 31, 31–120 Kraków
urszulab@ijp-pan.krakow.pl

²Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Instytut Filologii Polskiej
ul. Kurta Obitza 1, 10–725 Olsztyn
rutkow@uwm.edu.pl

NAZWY JASKIŃ – SPOJRZENIE JĘZYKOZNAWCY (NA MARGINESIE PRAC NAD STANDARYZACJĄ)

Cave names – a linguist’s look (side notes on standardization works)

ABSTRACT. In 2006, the Head Office of Land Surveying and Cartography appointed a team and prepared a draft list of names of Polish caves containing 3067 cave names (speleonyms), of which only 61 had official status. The next stage of the works was the linguistic assessment of cave nomenclature. After considering the detailed assessment criteria, such as the conformity of pronunciation and spelling with the general principles of the Polish language, historical records of a given name, the tradition of use, etc., an appropriate form was proposed for each cave name. The proposal for the list of cave names was then considered by the Commission for Names of Places and Physiographic Objects. The results of the work were published on the Internet and provided a base for the discussion with the participation of speleological and geological circles.

KEY WORDS: cave names (speleonyms), onomastics, standardization

Nazewnictwo jaskiń (speleonimia) stanowi odrębny, specyficzny fragment nazewnictwa geograficznego (toponimii). Swoistość speleonimii wynika po części z samej natury obiektów, które są w dużej mierze dostrzegane i wyodrębniane z całościowo postrzeganej przestrzeni jedynie przez członków określonej mikrospołeczności. O ile obiekty takie, jak rzeki, góry, jeziora itp. są istotne dla ogółu (organizują one życie społeczne w wymiarze przestrzennym, składając się na będące w powszechnym użyciu „mapy”), o tyle niektóre typy obiektów stają się ważne jedynie dla określonych środowisk, organizując i porządkując działania jedynie ich członków (można rzec, że współtworzą „mapy mikrośrodowiskowe”). Do tego rodzaju obiektów można zaliczyć większość jaskiń, które z punktu widzenia przeciwnego „użytkownika przestrzeni” nie stanowią obiektów istotnych, mało tego – wiele z nich nie jest w ogóle wyodrębniana w procesie postrzegania i doświadczania przestrzeni. Ów fakt „społecznego ukrycia” obiektów determinuje w oczywisty sposób niezajomość nazw tych obiektów, a także – z drugiej strony – tworzenie i funkcjonowanie tych nazw w zasadzie wyłącznie w zamkniętym mikrośrodowisku speleologów.

Odrębności nazw jaskiń, wynikającej ze stosunkowo wąskiego obiegu nazw, ograniczającego się do osób zawodowo lub hobbystycznie zajmujących się jaskiniami: geologów i speleologów nie zmienia fakt, że spora grupa nazw funkcjonuje w obiegu ogólnym – dotyczy to głównie jaskiń udostępnionych do zwiedzania turystycznego. Pośrednim rezultatem tego stanu rzeczy jest z jednej strony środowiskowe „zawłaszczenie” nazw jaskiń, co z kolei przekłada się na kształtowanie nowych wzorców nazewniczych i wytworzenie tradycji nadawania nazw przez odkrywców nowego obiektu jaskiniowego.

W ogólnym zasobie nazw jaskiń można odnotować nazwy stare, posiadające starą dokumentację, tradycyjne, często ludowe (choć jest ich niewiele lub może niewiele trafiło do inwentarzy), a także nowe, środowiskowe, nadawane przez badaczy i odkrywców jaskiń. Często zdarzają się też modyfikacje nazw starych, które w sposób niewystarczający identyfikowały obiekt. Nazwy są przy tym zapisywane w różnoraki sposób, stąd też potrzeba ustandaryzowania, tj. ujednoczenia form zapisu i dostosowanie ich do wymogów zarówno języka polskiego, jak i reguł rządzących nazewnictwem geograficznym.

Nazwa wiąże się z jakimś motywem, czyli powodem, dla którego dany obiekt zaczęto określać danym wyrażeniem. Nazwy jaskiń tworzy się na ogół uwzględniając lokalizację, charakterystykę fizjograficzną obiektu (wygląd, inne właściwości fizyczne), okoliczności towarzyszące jego odkryciu, jak również osobę/osoby odkrywców. Nazwy lokalizujące wskazują położenie obiektu, zarówno względem miejscowości, jak i gór, skał, innych jaskiń, wąwozów, dolin (*Jaskinia Lodowa w Jaroszewcu*, *Okiennik w Pszczelnej Skale*, *Nisza naprzeciw Muszli*, *Schronisko Ciasne w Stodoliskach*). Nazwy charakteryzujące oddają kształt obiektu (*Jaskinia Beczkowa*) bądź inne cechy (*Jaskinia Chalcedonitowa*, *Jaskinia Dolomitowa*, *Schronisko Ciepłe*). W nazwach pamiątkowych motyw nazwotwórczy wiąże się z sytuacją pierwszej eksploracji, chęcią upamiętnienia odkrywcy czy też bliżej mu osoby (*Okap Massalskiego*, *Jama Ani*), kultem świętych (*Grota Świętej Rozalii*).

Pod względem struktury językowej speleonimy dzielą się na:

– nazwy jednoczłonowe: *Groby*, *Raj*, *Czyściec*, *Prochownia*, *Kitajka*;

– złożenia: *Mikroschronisko*;

– nazwy komponowane, składające się z członu utożsamiającego (*jaskinia*, *grota* itp.) oraz członu dyferencyjnego, odróżniającego: *Jaskinia Cabanowa*. Dominujące są struktury, gdzie członami utożsamiającymi są terminy/leksemy speleologiczne takie jak: *jaskinia*, *schronisko*, *grota*, *jama*, *komin*, *meander*, *nisza*, *nyża*, *schron*, *studnia*, *dziura*, *szczelina*, *szpara*, *brama*, *koleba/koliba*, *lej*, *okap*, *okiennik*, *okno*.

Do najczęstszych członów odróżniających należą:

– przymiotniki (*ciasny*, *dolny*, *dziki*, *gliniasty*, *górnny*, *mały*, *południowy*, *zachodni*, *bobrzy*, *lisi*, *mamutowy*, *psi* itp.), często także odmiejscowe (*Jaskinia Raclawicka*) i dzierżawcze lub pamiątkowe (*Tomkowa Dziura*);

– liczebniki (*pierwszy*, *drugi* itd.);

– wyrażenia przyimkowe zawierające rzeczownik pospolity (*Schronisko za Półką*, *Jaskinia za Filarem*), toponim (*Nisza w Pochylicach*), mikrotoponim (*Nisza nad Pstrągarnią*), oronim (*Szczelina Dwuotworowa w Chełmowej Górze*);

– rzeczowniki (w tym antroponimy) w dopełniaczu, np. *Jama Ani*, *Jaskinia Maurycego*, *Jaskinia Samsonowicza*, *Grota Skrzatów*, *Studnia Gwarków*.

W przypadku nowo tworzonych nazw, zwłaszcza małych obiektów, można zaobserwować ogólną tendencję do łączenia kilku modeli nazewniczych z wykorzystaniem terminów oznaczających różne typy pustek skalnych, przymiotników charakteryzujących

bądź lokalizujących obiekt, liczebników, wyrażań przyimkowych o charakterze lokalizującym. Ma to miejsce np. w Ojcowskim Parku Narodowym, gdzie jest duża liczba jaskiń na stosunkowo małym obszarze. Spotykamy tu takie twory jak: *Schronisko pod Głazem w Ciasnych Skalkach*, *Schronisko Pierwsze w Dolince za Iglą Deotymy*, *Schronisko Górne Małe w Okopach*, *Schronisko Górne Pierwsze w Ogrojcu*. Pojawiają się całe serie, czy też gniazda powiązanych ze sobą nazewnictwo i lokalizacyjnie speleonimów, np. *Schronisko w Chełmowej Górze*, *Schronisko Małe w Chełmowej Górze*, *Schronisko Niskie w Chełmowej Górze*, *Schronisko Trójotworowe w Chełmowej Górze*, *Szczelina Dwuotworowa w Chełmowej Górze*, *Nisza w Chełmowej Górze*. Ta wielość członów odróżniających wynika z tendencji do unikania tzw. homonimii, czyli powtarzania się tej samej nazwy w odniesieniu do różnych obiektów. Istnienie nazw równobrzmiących nie powinno być przeszkodą we właściwym ich użyciu, choć jeżeli ma to miejsce w jednym regionie może być przyczyną nieporozumień.

Tak zróżnicowane nazewnictwo winno zostać poddane standaryzacji. Na jej potrzeby został przygotowany w 2006 r. przez zespół powołany przez Główny Urząd Geodezji i Kartografii (Panowie: Jerzy Grodzicki i Jerzy Mikuszewski) wykaz nazw polskich jaskiń, sporządzony na podstawie danych Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych (PRNG) oraz regionalnych inwentarzy jaskiń opracowanych przez speleologów. Wykaz ten zawiera nazwy 3067 obiektów, z czego tylko 222 były przed sporządzeniem spisu w zasobach PRNG, a więc w obiegu ogólnym (najwięcej w Tatrach), a 61 miało status nazw urzędowych (też głównie w Tatrach). Speleonimy prezentowane są regionami, w obrębie regionów alfabetycznie (według schematu): nazwa zaproponowana do zatwierdzenia wraz z końcówką dopełniacza, nazwy oboczne, rodzaj obiektu, lokalizacja w regionie geograficznym, przynależność terytorialna, współrzędne geograficzne, status nazwy, źródło informacji, gmina, powiat, województwo, uwagi. Tak przygotowany wykaz roboczy, zaopiniowany pod względem nazewnictwa przez dwóch językoznawców, w 2007 r. był przedmiotem obrad Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych, przy współudziale opiniujących językoznawców.

Podstawowym celem standaryzacji nazw geograficznych jest zapewnienie nazwom jednoznaczności i poprawnej, zgodnej z normami danego języka formy. Przy ustalaniu nazw geograficznych stosowane są różne kryteria w zależności od tego, które z nazw podlegają standaryzacji. Inne metody muszą być stosowane w stosunku do nazw miejscowości, a inne gdy ustalana jest forma językowa nazw obiektów fizjograficznych, które nie posiadają dokumentacji historycznej. Przy opiniowaniu nazw kierowano się ogólnymi założeniami standaryzacyjnymi wypracowanymi przez Komisję Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych przy kodyfikacji i standaryzacji nazw miejscowych i nazw wodnych, ale również specyfiką materiału.

Przy ustalaniu właściwej formy brano pod uwagę:

- zgodność brzmienia i pisowni nazwy z zasadami polskiego języka ogólnego,
- zapisy historyczne, niestety w ograniczonym stopniu, gdyż dla większości obiektów są one nieliczne i datują się na pierwszą połowę XX w. (tylko duże obiekty wcześniej odkryte, mają bogatszą dokumentację),
- tradycję użycia zarówno we wspólnocie lokalnej (też w ograniczonym zakresie, strony internetowe gmin), jak i w środowisku speleologów (inwentarze, strony internetowe klubów speleologicznych),

– częstość występowania formy na mapach, w przewodnikach turystycznych (w ograniczonym zakresie, gdyż większość nazw jaskiń tam się nie pojawia), na stronach internetowych gmin i powiatów, klubów speleologicznych.

W praktyce wyglądało to w ten sposób, że nazwę jaskini zestawiano z jednej strony z całym zasobem polskich speleonimów (ich typów, równocześnie uwzględniając specyfikę regionalną), a z drugiej – z innymi nazwami geograficznymi, w tym miejscowymi, ale głównie terenowymi i górskimi, które nie były dotąd standaryzowane.

Ingerencje w pierwotny kształt nazwy dotyczyły głównie ortografii, zmiany kolejności członów, pisowni liczebników słownie nie cyframi, niekiedy eliminowane były człony nazw zestawionych (wieloelementowych) według nas zbędne, które w minimalnym stopniu wpływały na identyfikację obiektu. Jeśli obiekt posiadał nazwy oboczne lub gdy jedna nazwa posiadała warianty, konieczne było dokonanie wyboru jednej z form. Był to zabieg trudny, ale obowiązkowy, gdyż celem standaryzacji jest ustalenie jednej nazwy do użytku oficjalnego.

Tak było np. z nazwą *Jaskinia/Grota Łokietka* – formą przyjętą w inwentarzu *Jaskinie Ojcowskiego Parku Narodowego* jest *Jaskinia Łokietka*, nazwa *Grota Łokietka* jest natomiast nazwą urzędową (por. *Nazwy Geograficzne Rzeczypospolitej Polskiej*, 1991, s. 716). Ta zmiana pociągnęła za sobą kolejne, gdyż nazwa ta stanowiła element lokalizujący w innych speleonimach, a więc *Schronisko pod Jaskinią Łokietka* stało się *Schroniskiem pod Grotą Łokietka*, podobnie jak pozostałe w tej serii *Schroniska nad Jaskinią Łokietka*, *Schronisko Boczne przy Jaskini Łokietka*, *Schronisko Dwuotworowe nad Jaskinią Łokietka* (czy słusznie?).

Najwięcej problemów sprawiły nazwy wielowyrazowe, a właściwie więcej niż dwuwyrazowe. Słowniki ortograficzne zawierają niewiele wskazówek na temat pisowni nazw bardzo rozbudowanych, a także szyku poszczególnych członów. Jeśli chodzi o pisownię przyjęto zasadę zapisywania wszystkich członów nazwy wielką literą oprócz przyimków i spójników. Wyłamują się z tego dwie nazwy, które zostały zatwierdzone w innej pisowni: *Jaskinia gdzie spadł samolot*, *Jaskinie gdzie wpadły czołgi*, gdyż są to struktury zdaniowe, co jest bardzo nietypowe jeśli chodzi o formę nazw. W wypadku nazw zawierających cyfry rzymskie lub arabskie ze względu na obowiązkową w wykazie formę dopełniacza nazw zastąpiono je liczebnikami porządkowymi pisanymi słownie.

Staraliśmy się nie zmieniać kolejności członów nazwy, jeżeli taki szyk używany był w literaturze speleologicznej. Jednak np. w nazwach typu *Schronisko nad Kaplicą Dolne* gdy człon *Dolne* znajdował się na końcu nazwy, a nie bezpośrednio przy wyrazie określającym, kolejność została zmieniona na *Schronisko Dolne nad Kaplicą*.

Pomijaliśmy określenie *schronisko* w nazwach z innym członem rzeczownikowym, np. *Schronisko Górnickie Wrota* > *Górnickie Wrota*, *Schronisko Szczelina obok Tunelu Wielkiego* > *Szczelina obok Tunelu Wielkiego*, *Schronisko Tunel w Paskowych Dołach* > *Tunel w Paskowych Dołach*. Pomijaliśmy też cudzysłowy zawarte w speleonimach wydzielające inne nazwy (nazwy tras wspinaczkowych, sztolni), np. *Jaskinia w sztolni „Zofia” na Miedziance* > *Jaskinia w Sztolni Zofia na Miedziance*.

Nie wszystkie nazwy zostały zestandaryzowane, te które budziły wątpliwości, dla których nie uwzględniono najnowszych inwentarzy zostały skierowane do ponownego rozpatrzenia.

Do tej pory środowisko speleologiczne nie opracowało pełnego wykazu jaskiń polskich (wykazy takie mają Czesi, Słowacy). To, czym dysponujemy to inwentarze regionalne, sporządzane według względnie jednolitych zasad i portal internetowy *Jaskinie Polski*, który według jego autorów stanowi „najbardziej aktualne kompendium wiedzy o jaskiniach Polski”. Nie zawiera on jednak obiektów z obszaru Ojcowskiego Parku Narodowego, Pienińskiego Parku Narodowego oraz Sudetów, podobnie jak dokumentacji jaskiń odkrytych po opublikowaniu inwentarzy poszczególnych regionów.

Standaryzacja nazw jaskiń przeprowadzona w ścisłej współpracy ze środowiskiem speleologów (badaczy i hobbystów) może być znakomitą okazją do sporządzenia pierwszego, pełnego, wolnego od błędów wykazu nazw polskich jaskiń.

SUMMARY

Cave nomenclature (speleonymy) follows the usual toponymic patterns, but is marked by some differences in relation to the other, more established in tradition and common usage toponymic categories. This discrepancy arises from the fact that the circle of cave names users is relatively narrow and, in principle, limited to the people who either deal with them professionally, or take up caving as a hobby, that is speleologists and geologists.

Standardization, codification and assessment relating to the official use of place-names (that is establishing an unambiguous and correct name consistent with the principles of the language) have always been conducted with the participation of linguists. In the case of local and water names, the researchers have entered the already familiar, examined and described sphere. The case of speleonyms (cave names) is quite different, because place-names of this kind have not so far been in the field of interest of Polish onomasts (and the Slavic either).

The list produced in 2006 for the needs of standardization contained the names of 3067 objects of which only 222 could be found in the State Register of Geographical Names before creating the discussed list, and only 61 had official status. The speleonyms presented in the list are arranged according to the regions: the name submitted for approval together with the genitive ending, variant names, the kind of an object, its location in the geographical region, territorial affiliation, geographical coordinates, the status of a name, the source of information, commune, district, province, comments. The list compiled in this way was submitted for assessment by two linguists. The guidelines for this assessment were the general standardization principles established by the Commission for Names of Places and Physiographic Objects, and also the specificity of material. The evaluated criteria included:

- conformity of pronunciation and spelling with the principles of the everyday Polish language;
- historical records,
- tradition of use in both local communities and speleological circles;
- frequency of occurrence of a given form on maps, in tourist guide books, and on the websites of communes, districts and speleological clubs.

A given cave name was compared with all known Polish speleonyms and other geographical names (local, territorial and mountain). The list of cave names was then the subject of consideration by the Commission for Names of Places and Physiographic Objects with the participation of the linguistic consultants.

Alterations made by the linguists related mainly to the orthography, changes in the order of elements, the spelling of numbers, and sometimes the elimination of these elements of compound (multi-element) names which had a minimal effect on the identification of objects. In case of objects with alternate names, or names that had variants, it was necessary to choose one of these forms. It was a difficult but unavoidable task. Not all cave names could be standardized; questionable names, names of an unknown source of origin, as well as those which were not discussed in terms of the newest inventories were referred for reconsideration and verification.

The list of cave names together with propositions of changes was published on the website of the Commission for Names of Places and Physiographic Objects. It aroused a lively interest among the circles of its main users, that is speleologists, both researchers and hobbyists. It should be hoped that the standardization of cave names carried out with the participation of speleological circles will provide a good opportunity to compile the first not burdened with errors list of names of Polish caves.